

ભારતમાં સ્ત્રીઓ પર થતા અત્યાચારો

પ્રો. મધુબેન એસ. પટેલ

આસી. પ્રોફેસર,

આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, વ્યારા

૧. પ્રાસ્તાવિક

આજે સ્ત્રીઓનો વિશાળ વર્ગ આધુનિક તકો અને લાભોથી વંચિત છે. વંચિત સ્ત્રીઓની વંચિતતા જ્ઞાતિ, વર્ગ કે વિસ્તાર પર આધારિત છે. નાનકડા વર્ગને બાદ કરતા પિતૃસત્તાક મૂલ્યો તમામ સ્ત્રીઓને ઓછેવત્તે અંશે અસર કરે છે. જેને કારણે સ્ત્રીઓ તક અને લાભથી દૂર રહે છે. સ્ત્રીઓની સામાજિક સ્થિતિ શહેરોમાં થોડી સારી છે. પરંતુ ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં સ્ત્રીઓની પરિસ્થિતિ ઔર વધારે ખરાબ છે.

સ્ત્રીઓ પર થતા અત્યાચારોમાં પ્રાચીન સમયથી આપણે જોતાં આવ્યા છે કે સતીપ્રથા અને વિધવા વિવાહ - રાજસ્થાનનો સતીપ્રથાનો કિસ્સો રૂપકુંવરબા ને સતી થવા માટે જે કુટુંબ સમાજ તરફથી દબાણ કરવામાં આવ્યું, ક્યારેય પણ કોઈ સ્ત્રીને આગની ચિંતા પર સળવાની પોતાની ઈચ્છા હોતી નથી. પણ સ્ત્રીને ક્યાં પૂછવામાં આવે છે કે તે પોતાના પતિ સાથે આગમાં બળી જવા તૈયાર છે! બીજું કોઈ વિધવા વિવાહ એ પણ પહેલા બાળવિવાહ થતા હતા અને છોકરી વિધવા બને તો ફરી પાછા લગ્ન કરવાનો અધિકાર નથી. એ સ્ત્રીએ આખી જિંદગી એકલવાયુ જીવન જીવવું પડે. આ પણ એક સ્ત્રીઓ પર થઈ રહેલા અત્યાચારના જ એક ભાગ છે. સ્ત્રીભૂણ હત્યા સ્ત્રી ક્યારે પણ એવું ઈચ્છતી નથી કે એના કૂખમાં ઉછરતું બાળક એબોર્સન કરાવીને કઢાવી નાંખે ત્યાંપણ પિતૃસમાજ જે સૌથી વધારે દિકરાને મહત્વ આપે છે એટલે સ્ત્રીની ઈચ્છા અનિચ્છા હોતી જ નથી એને પૂછવામાં આવતું જ નથી. હાલમાં તા.૨૪/૨/૨૦૧૭ નાં રોજ ગુજરાત સમાચારના એક કિસ્સો કે ૨૫ વર્ષના યુવાનના ઘરે દિકરી અવતરી, જેનાથી એ યુવકે ફાંસો ખાઈને આત્મહત્યા કરી. તો આજના યુગમાં પણ સ્ત્રી સલામત તો નથી જ. બાળલગ્નો થવાના કારણે તે લગ્નો કજોડામાં પરિણમતા હતા. હમણાં રાજસ્થાનમાં ૧૩ વર્ષની દિકરીના લગ્ન યોજવામાં આવ્યા હતાં. કાયદાકીય લગ્નની ઉંમર ૧૮ વર્ષ નક્કી કરવામાં આવ્યા પછી આજે પણ આવા બાળલગ્નો થઈ રહ્યાં છે. છોકરીની ઉંમર સમજવાની હોતી નથી. ત્યાં તો એન બાળક આવી જાય છે. દહેજપ્રથા એ પણ આજે એક સળગતો પ્રશ્ન રહ્યો છે. સ્ત્રીઓ પર દહેજ ન લાવવાને કારણે તેને સળગાવી કે તેની હત્યા કરવામાં આવે છે. સ્ત્રીને બહાર ક્યારેય એકલા જવા પર કુટુંબ કે પોતાના પતિ તરફથી આદેશ છે. એ પોતાના ઘરમાંથી એક કદમ પણ બહાર નીકળી શકતી નથી. આજે પણ લક્ષ્મણ રેખાની અંદર જીવે છે. જો આ રેખા એ ઓળંગવાનો પ્રયત્ન કરે તો પણ તેની હત્યા કરવામાં આવે છે. આજે કેટલીક જ્ઞાતિઓ એવી છે કે જેમાં કુટુંબની સ્ત્રીઓ નોકરી કરવા જઈ શકતી નથી. આમ આપણે સ્ત્રીને પુરૂષ સમોવડી ગણીએ છીએ. કેટલીકવાર કેટલીક છોકરીઓ લગ્ન થયા પછી પોતાનો અભ્યાસ કરી શકતી નથી. એ રીતે સમાજ કદાચ એને કોલેજ જવાની પરમીશન આપવામાં આવતી નથી. સ્ત્રી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે પોતાનો યોગ્ય વર પસંદ કરી શકતી નથી. કુટુંબની મરજી પ્રમાણે એણે લગ્ન કરવાના હોય છે. આજે આખા દેશમાં સ્ત્રીઓ ઉપર બળાત્કારના પ્રસંગો બનતા રહે છે. કેરળમાં તો દર છ કલાકે એક સ્ત્રી પર અત્યાચાર થાય છે. આપણે માનીશું કે શિક્ષિત રાજ્યમાં જો આ સ્થિતિ હોય તો અવિકસિત રાજ્યોની સ્થિતિ કેવી હોય. શરૂઆતમાં તો સ્ત્રીઓને મત આપવાનો પણ અધિકાર નહતો. કેટલાક સમાજ તો એવા પણ જોવા મળ્યા છે કે દિકરો શિક્ષણ મેળવે દિકરીને શિક્ષણ મેળવવાનનો અધિકારી નથી. પોષણની બાબતમાં પણ સ્ત્રી કરતાં પુરૂષને મહત્વ વધારે છે. સ્ત્રીભૂણ હત્યાની બાબતમાં રાષ્ટ્રમાં મહારાષ્ટ્ર પ્રથમ ક્રમ પર છે. ત્યાં ઘણાં કુટુંબોમાં છોકરી જન્મે તો તેને નાકોશી નામથી બોલાવવામાં આવે છે. આજે કન્યાવિક્રયનો ધંધો પૂરજોશમાં ચાલી રહ્યો છે. આપણે માનીએ કે સ્ત્રી પોતે સ્વેચ્છાથી દેહવિક્રય માટે જવા તૈયાર છે તો જવાબમાં ના જ આવશે પહેલાના સમયમાં સાટાપધ્ધતિથી લગ્ન થતા હતા એક કુટુંબમાંથી સ્ત્રી લાવવી અને એજ કુટુંબમાં આપવી. પરંતુ આ રિવાજ તો દહેજપ્રથા પર કાબુ

મેળવવાનો હતો પરંતુ આ સિવાજનો ત્યાગ થયો અને હવે આજ પ્રથા પુનર્જીવિત બની કારણ અલગ છે. આજે સ્ત્રીભૂણ હત્યાને લીધે સ્ત્રીઓની સંખ્યામાં થઈ રહેલ ઘટાડાને લીધે ફરી પાછી આ પ્રથા આવી. ભણેલા સમાજની આમ આપણે મુક્તિ સમાજમાં સ્ત્રીઓ પર કેવા પ્રતિબંધો પડ્યા પાછળ જ રહેવું પુરૂષ ત્રણ વાર તલાક બોલે એટલે એને છૂટાછેડા એ પતિ ચાર પત્ની રાખી શકે આ સ્ત્રીઓ પર થઈ રહેલા અત્યાચાર જ છે ને ? આજે ક્વિલ્મી ક્ષેત્રોમાં પણ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને ઓછું વેતનનો દર આપે છે. તેમજ ગ્રામ્યક્ષેત્રોમાં પાણી પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને વેતન નીચું છે.

૨. સ્ત્રીઓ દ્વારા કરવામાં આવતા અત્યાચારો

આજે દેહવિક્રમમાં સ્ત્રીઓને ધકેલનાર એક સ્ત્રી જ છે. ઘણા બધા કુટુંબોમાં જે સ્ત્રી લગ્ન કરીને આવે તો તેના ઉપર પતિ સિવાયના જે પાત્રો છે એ સ્ત્રી પાત્રો છે, સાસુ, નાણંદ, દેરાણી, જેઠાણી જે અનેક પ્રકારે રસોઈ બનાવવાથી માંડીને કપડા પહેરવા સુધી પર આ સ્ત્રીપાત્રોનું દબાણ હોય છે. આજે ટી.વી. સિરિયલોમાં આપણે જોઈએ છે એક સ્ત્રી જ બીજી સ્ત્રી પર અત્યાચાર કરતી હોય છે. આજે પ્રેમપ્રસંગના બાબતમાં પ્રિયપ્રેમી મેળવવા માટે એની પત્ની કે પ્રેમીકાની હત્યામાં એ સ્ત્રી જ મહત્વની કામગીરી બજાવે. આજે ક્વિલ્મી ક્ષેત્રે પણ આપણે જોઈએ છીએ કે પોતે હોલીવુડમાં સ્થાન મેળવવા માટે બીજી અભિનેત્રીની કારકિર્દી નષ્ટ કરવામાં એ જવાબદાર સ્ત્રી જ રહી છે. કાં તો સ્ત્રી હંમેશા પુરૂષપાત્ર પર વિશ્વાસ મૂકતી નથી. પણ સ્ત્રીપાત્ર પર વિશ્વાસ મૂકી દે માટે પણ એણે એનો ભોગ બનવું પડે વહુ બનીને આવેલી એક સ્ત્રી જ પોતાના સાસુ-સસરાને ઘરઘરમાં મોકલે છે. નવસારીમાં હત્યા કેસમાં પણ એની પોતની ફેડ સામેલ હતી જે સ્ત્રી જ હતી.

૩. જાતિગત સ્ત્રી-પુરૂષની અસમાનતા

આજે ભારતમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યામાં ઘટાડો થઈ રહ્યો છે. વિશ્વના વિકસિત રાષ્ટ્રોમાં ૧૦૦૦ પુરૂષોએ સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ૧૦૨૫ કે ૧૦૫૦ જેટલું છે. જ્યારે ભારતમાં આ પ્રમાણ ૯૨૭ છે. જે ઘટાડો એજ દર્શાવે છે કે ભારતમાં સ્ત્રીભૂણ હત્યાનું પ્રમાણમાં થઈ રહેલો વધારો અને આની સાથે મને ગુજરાતનાં મહેસાણામાં તો ૧૦૦૦ પુરૂષોએ સ્ત્રીનું પ્રમાણ માત્ર ૭૨૩ છે. કે દ્ર શાસિત પ્રદેશ દિલ્હીમાં સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ૮૨૧ છે. રાજ્યવાર આ પ્રમાણ જુદું જુદું રહ્યું છે. ભારતમાં વિકસિત રાજ્યોમાં સ્ત્રીનું પ્રમાણ વધારે જ્યારે પછાત રાજ્યોમાં ઓછું છે. એનું કારણ સામાજિક છે, આર્થિક નથી. આજે સ્ત્રીઓની સંખ્યામાં થઈ રહેલ ઘટાડા માટે કેટલાક જવાબદાર કારણો છે. માતૃમૃત્યુ દરનું પ્રમાણ ઉંચું રહ્યું છે. પ્રસૂતા સમયે મૃત્યુ પામતી સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ વધારે છે. સ્ત્રીભૂણ હત્યા પણ જવાબદાર છે. ૧૯૯૮ માં ગેરકાનૂની ગર્ભપાત ૧૯૯૮ માં ૧,૧૦૦૦૦૦૦ હતાં. ૧૯૯૯ માં ૧૧૨૦૦૦૦૦ અને ૨૦૦૦ માં ૧૧૫૦૦૦૦૦ થયા હતાં. અને કાનૂની રીતે જેમાં નોંધાયેલા હતાં. એવા ગર્ભપાત ૧૯૯૮ માં ૬૬૬૮૮૨ હતા અને ૨૦૦૦ માં એ ૬૦૦૦૦૦ રહ્યાં. આજે સ્ત્રીઓની સંખ્યા ઓછી હોવાને કારણે ગુજરાતમાં તો એક કુટુંબના ભાઈ-બહેનના દિકરા-દિકરીના લગ્ન નક્કી કરવામાં આવ્યો. આજે સ્ત્રી એ વંશને આગળ વધારનાર છે. પરંતુ સમાજ એવું માને છે કે વંશ વધારનાર પુરૂષ છે. સમાજ- કુટુંબમાં પુરૂષ સ્ટેટસ વધારવા માટે પણ કદાચ સ્ત્રીની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે. બીજું કે મિલકતનો જે પ્રશ્ન છે. તો એમાં સ્ત્રીને મિલકતમાં ભાગ ન આપવો પડે માટે પણ સ્ત્રીનું મહત્વ ઓછું. બીજું કે સૌથી મોટો પ્રશ્ન દહેજ નો છે. સ્ત્રીને દહેજમાં બહુ મોટી રકમ આપવી પડતી હોવાને કારણે સ્ત્રીની સંખ્યા ઓછી સંસદમાં કે બીજી નોકગણોમાં સ્ત્રી અનામત કેટલી ? ખુબ ઓછું પ્રમાણ રહ્યું છે. સ્ત્રી શિશુ સવાસ્થ્યની બાબતમાં પણ નીચું જ જણાયું છે. નવજાત શિશુ કન્યા હત્યા વધારે પ્રમાણમાં થાય છે. આજે ઘણાં કિસ્સા એવા જોવા મળ્યા છે કે જન્મ પછી સ્ત્રી શીશુના ગુમ થવાના કિસ્સાઓ વધારે જોવા મળવા છે. શિક્ષણની બાબતમાં સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ૫૪% રહ્યું છે. ક્વિલ્મી દુનિયામાં પણ પુરૂષ અભિનેતા કરતા સ્ત્રી અભિનેત્રી ને વેતન નીચું જોવા મળ્યું છે.

૪. માનમર્તબો જાળવવા કરવામાં આવતી હત્યાઓ

આપણે હમણાં જ થોડાં વર્ષ પહેલા દિલ્હીના નોઈડામાં તલવાર દંપતિનો કિસ્સો ખુબ જ ચકચાર મચાવી હતી. પોતાની દિકરી આરૂષિની હત્યા પોતાના પિતાએ જ કરી હતી કે જેનાથી સમાજમાં એની બદનામી ન થાય. બીજો કિસ્સો શીનાબોરા હત્યા કેસ એપણ કુટુંબની આબરૂ ન જાય એ માટે શીનાની હત્યા કરવામાં આવી. ઘણીવાર આંતરરાષ્ટ્રીય લગ્ન થાય છે. પરંતુ નીચી

જાતની છોકરી હોય તો કદાચ તેની પણ હત્યા કરવામાં આવે છે. આપણો સમાજ એટલો બધો શિક્ષિત નથી બન્યો કે જે આંતરરાષ્ટ્રીય લગ્નને સ્વીકારે. પરંતુ આ સમયે મારે એ જાણવું જોએ કે હમાણા એક ગામમાં નીચલી જ્ઞાતિની છોકરી સાથે ઉંચી જ્ઞાતિના છોકરાના લગ્ન કુટુંબની મરજીથી થયા. આખું ગામે એને સ્વીકારી લીધા. પરંતુ આવા કિસ્સાઓ જૂજ જોવા મળે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે સમાજમાં જો પ્રતિષ્ઠા હોય તો એ ક્યારેય પણ આવા કિસ્સાઓ સ્વીકારતા નથી. ૨૦૧૬ માં પ્રસિધ્ધ થયેલા ઈન્ડિયન હ્યુમન ડેવલપમેન્ટ સર્વે અનુસાર ૮૫% પરિણીત મહિલાઓએ પોતાની જ્ઞાતિમાં જ લગ્ન કર્યા હતાં. ૫% આંતર જ્ઞાતિય હતાં. ૨૦૧૧-૧૨ માં સર્વેમાં કુલ ૩૩ રાજ્યો અને કે દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં ૪૧૫૫૪ પરિવારને આવરી લેવાયા. એમાં સૌથી વધારે આંતરજ્ઞાતિય લગ્નોમાં મિઝોરમ ૫૫% સાથે નંબરવન રહ્યું. બીજું મેધાલયમાં ૪૬% અને ત્રીજું સિક્કીમ ૩૮% છે. ગુજરાતમાં ૧૩% જેટલું છે. જેમાં સૌથી ઓછું પ્રમાણ હિમાચલ અને છત્તીસગઢમાં આ પ્રમાણ ૨% છે. આજે ઓનર કિલિંગની ધટનાઓ બની રહી જેમાં પ્રેમી યુગલોએ પોતાના જીવનનું અલિદાન આપવું પડે છે. ગાંધીજીએ તો ત્યાં સુધી કહ્યું કે આંતરજ્ઞાતિય લગ્ન હશે તો જ હું આર્શિવાદ આપવા હાજર રહીશ. જ્યાં સુધી દેશ જ્ઞાતિગ્રસ્ત રહેશે ત્યાં સુધી આજનો જ્ઞાનયુગ આપણું સામાજિક-કલ્યાણ કરી શકે એમ નથી.

૫. કાર્યક્ષેત્ર પર થતી સ્ત્રી જાતીય સતામણી

આજે નોકરીના સ્થળ પર પોતાની કંપનીના બોસ કે મેનેજર દ્વારા સ્ત્રી ઉપર જાતીય સતામણી થાય છે. પુરૂષ હંમેશા સ્ત્રીને પગની પાની સમજે છે. પ્રાથમિક સ્તરે શિક્ષણ લેતી બાળકીથી માંડીને Ph.D. કરતી મહિલાઓ સાથે તેના શિક્ષકો દ્વારા સતત તેનું શોષણ કરવામાં આવ્યું છે. સમાજના ડરથી સ્ત્રીનો અવાજ બહાર આવતો નથી. અને આવે તો તરત જ એને દબાવી દેનારા તત્વો પણ હોય છે. આજે ગુજરાતનો નલિયાકાંડ શું છે. આ સ્ત્રીએ શા માટે આગળ આવવું જોઈતું હતું એવો પ્રશ્ન આપણને થાય છે. સ્ત્રી અવાજ દબાય જાય છે. કે દબાવવામાં આવી રહ્યો છે. દેશમાં કોઈ ક્ષેત્ર એવું રહ્યું નથી કે જ્યાં સ્ત્રીની જાતીય સતામણી ન થતી હોય. ઘણી સંસ્થામાં તો સ્ત્રી કામદાર અને પુરૂષ કામદારોને બેસવાની વ્યવસ્થા અલગ અલગ છે. એનું કારણ પણ જાતીય સતામણી જ હોય શકે. કોલેજોમાં સ્ત્રીજાતીય સતામણી રોલ શરૂ કરવામાં આવ્યા છે. કઈ કોલેજ સંસ્થા દ્વારા કોઈ કોર્ટની અંદર કેસ દાખલ કરવામાં આવ્યો હોય એવું જાણ્યું નથી. માત્ર "સ્ત્રી જાતીય સતામણી સેલ" ના હોર્ડિંગ્સ કોલેજમાં ટાંગવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓના આવા ઉત્પીડન માટે કાનુન બનાવવામાં આવ્યા છે. પરંતુ કાનૂન બનાવનાર જ કાનૂન તોડે તો સ્ત્રીઓની રક્ષા કોણ કરશે. હોટલ કે મનોરંજનના સ્થળો પર સ્ત્રીજાતીય સતામણીમાં બાકી રહ્યા નથી. આપણને ભંવરીદેવીનો કિસ્સો હમાણાં થોડા સમય પહેલા જ બન્યો હતો. અને જેની હત્યા થઈ ગઈ હતી. એમાં પણ રાજકારણ સામેલ હતું. હમાણા રાજકારણીના દિકરાના ડી.એન.એ. DNA ટેસ્ટ કરાવ્યા તો એ દિકરો રાજકારણીનો હતો. સ્ત્રીઓએ એમના દ્વારા થતા સંતાનો તે પુરૂષના જ છે. આ સાબિત કરવા માટે પણ કોર્ટનો આશરો લેવો પડે ને હમાણાં ઉડતાં પંજાબ ફિલ્મમાં નાયિકા ઉપર વારંવાર બળાત્કાર કરવામાં આવે છે. તે બહાર નીકળી જ શકતી નથી. સમાજમાં બનતા બનાવો ફિલ્મો દ્વારા સમાજ સમક્ષ લાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે. આજે મિડિયાનું કાર્ય ખુબ જ સ્વચ્છ હોવું જોઈએ. પરંતુ આજે મિડિયા દ્વારા વ્યક્તિગત જીવનમાં અતિસ્વચ્છતા, વ્યક્તિગત જીવનમાં અનાવશ્યક હસ્તક્ષેપ, અશ્લીલતા એવા નારી ઉત્પીડનને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવી રહ્યું છે. આજે મૂડીવાદની જેમ આ પણ મૂડી કમાવવા માટેનું સાધન બની ગયું છે. મિડિયા સ્ત્રીઓના અશ્લીલ ચિત્રો વારંવાર ચિત્રપટ પર મૂકીને, ફિલ્મોમાં એવા સેક્સી દ્રશ્યો દા.ત. જિસ્મ ફિલ્મ દર્શાવવામાં આવે જેને લીધે પણ સમાજ પર વિકૃત અસરો પડે છે. અને સ્ત્રીઓની ગરીમા જળવાતી નથી.

૬ ભારતમાં સ્ત્રી અપરાધો માટેના કાયદાઓ

નારીવાદ એટલે સમાજમાં કામના સ્થળ પર અને કુટુંબની અંદર થતા સ્ત્રીઓ પરના શોષણ અને અન્યાયાર અંગે જાગૃતિ આ પરિસ્થિતિને બદલવાના સ્ત્રીઓએ તેમજ પુરૂષના સભાન પ્રયત્નો એટલે નારીવાદ. આજે વિશ્વના તમામ દેશોમાં સ્ત્રી અભ્યાસનું મહત્વ વધી રહ્યું છે. વસ્તીનો અર્ધો ભાગ સ્ત્રીઓ હોય તો સ્ત્રી અને પુરૂષને પણ સમાન હક્કો પ્રાપ્ત થવા જોઈએ. આજે સ્ત્રી-પુરૂષ સમોવડી બની છે. આજે નારીવાદ માટેના સંગઠનો રચાયા જે નારી સમાજમાં શોષિત છે, તેની સ્વતંત્રતા માટેની લડત છે. નારી સવાલ સમજવા માટે વિવિધ સાહિત્ય, પુસ્તકો વિપુલ પ્રમાણમાં અંગ્રેજી ભાષામાં છે. પરંતુ તે માત્ર ભાષામાં સાહિત્યની

આવશ્યકતા વધારે છે. યુરોપમાં ૧૮૮૪ માં સ્ત્રીમતાધિકાર માટેની કે દ્વીય સમિતિની સ્થાપના કરવામાં આવી એમણે મતઅધિકાર માટે જોર શોરથી ચળવળ શરૂ કરી અને ૧૯૧૭ માં હાઉસ ઓફ કોમન્સે રિપ્રેઝન્ટેશન ઓફ પીપલ્સ પાસ કરી બધી જ ઘર ધરાવતી મહિલાઓ અને ઘર ધરાવનારાઓની પત્નીઓને મત આપવાનો અધિકાર આપ્યો. ૨૦ મી સદીની શરૂઆતમાં દુનિયાભરના લોકોએ વિશ્વ યુધનો અનુભવ કર્યો. પુરૂષો યુધમાં રોકાયેલા હતાં. તે સમયે સ્ત્રીઓએ કારખાનાનું ઉત્પાદન અને વહીવટી જવાબદારી ઉપાડવાની આવી એમણે સફળતાપુર્વક આ કામગીરી કરી પહેલીવાર સ્ત્રીની શક્તિની એને ખબર પડી. યુધ પુરૂં થતાં જ સ્ત્રીને ઘરમાં પાછા જવાનું કહેવામાં આવ્યું માનસિક રીતે સ્ત્રી ઘર અને ઘરની જવાબદારી સંભાળવા તૈયાર નહતી. અને તેમના સંઘર્ષપક્ષની શરૂઆત થઈ. સ્ત્રીમુક્તિ કે સ્ત્રી સમાનતાની ચળવળ આ નારીમુક્તિ આંદોલન ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકાની બહાર અન્ય દેશોમાં વિકાસ પામવા લાગ્યું. ૧૯૫૦ પછી આ આંદોલન વિશ્વવ્યાપી બની ગયું. આજે દેશમાં નારીમુક્તિ સંગઠનો કામ કરી રહ્યાં છે. આ સંગઠનો રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય જોડાણ રાખે છે. ૧૯૭૦ પછી સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યની હવા જોરથી થાય છે.

યુરોપ અને ભારત વચ્ચે જળમાર્ગની શોધ થતા વેપાર અર્થે બ્રિટિશ, ફ્રેન્ચ, ડચ, પોર્ટુગલોએ ભારતમાં પડાવ નાંખ્યો. એમના ઉદાર વિચાર સરણીના મૂલ્યો અંગ્રેજી શિક્ષણ દ્વારા ભારતની પ્રજાએ ગ્રહણ કર્યો. જે સામાજિક પરિવર્તન માટે મહત્વના પુરવાર થયા. ઓગણીસમી સદીની શરૂઆત સાથે શરૂ થતાં રાજારામ મોહનરાયનો સામાજિક સુધારાનો પ્રથમ તબક્કો સતી, વિધવા વિવાહ, બાળલગ્ન જેવા અનિષ્ટોને ડામવા વ્યક્તિ ગત પ્રયાસો સરકાર પાસે કાયદાઓ પસાર કરાવ્યા. બીજો તબક્કો સ્ત્રી જ્ઞાનનો અને સ્ત્રીજ તબક્કામાં સ્ત્રીઓ રાજકીય હક્કો મેળવવા સંગઠિત થઈ પ્રયાસો કરે છે. સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવા રાજારામ મોહનરાયે હિંદુધર્મના સાહિત્યનો આશરો લીધો. પ્રાચીન હિંદુગ્રંથો સતીના રિવાજને બહાલી આપતો નથી. તેની આ રિવાજને સમાજે જાકારો આપવો જોઈએ. ૧૮૨૯ માં બ્રિટિશ સરકારે સતીપ્રથા નાબૂદ કરી એનું પાલન કરવું ત્યારબાદ ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાનસભાના અથાગ પ્રયત્નોથી ૧૮૫૬ માં વિધવા પુનઃ લગ્નનો કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો. મુંબઈના બેરામજી મલબારી તેમણે ખ્રિસ્તી મિશનરી પ્રવૃત્તિથી આકર્ષા તેમનો પ્રથમ પ્રહાર બાળલગ્ન પર હતો. બાળલગ્નનો શિક્ષણમાં વિધનરૂપ હતાં. ૧૮૮૧ નો ધ એજ ઓફ કનસેન્ટ (The Age of Consent) નો કાયદો અમલમાં આવ્યો. જેમાં લગ્નવય વધારીને ૧૨ વર્ષ કરવામાં આવી. ૧૮૫૬ માં વિધવા પુનઃ લગ્નનું હક્કપણે કાયદાનું પાલન કરવાનું સૂચવ્યું મલબારીએ મુંબઈમાં સ્ત્રીઓના પ્રશ્નના નિરાકરણ માટે સેવાસદન નમની સંસ્થાની સ્થાપના કરી ૧૮૭૨ ના કાયદા ૩ માં સુધારો સૂચવાયો જેમાં છોકરીની વય ૧૪ વર્ષની નક્કી કરવામાં આવી. સ્ત્રીને મત આપવાનો અધિકાર ૧૯૨૩રાજકોટમાં ત્યારબાદ બધા રાજ્યોમાં અમલમાં આવ્યા. ત્યારબાદ ધારસભામાં પ્રવેશબંધી માટે લડત ઉપાડી. ૧૯૨૮ માં સાયમન કમિશનની નિમણૂંક સાથે સ્ત્રીઓની રાજકીય પ્રતિનિધિત્વની માંગણીનો બીજો તબક્કો શરૂ થયો. ૧૯૩૫ માં ધ ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ હેઠળ મિલકત અને શિક્ષણ ધરાવતી તમામ ૨૧ વર્ષની સ્ત્રીઓ મત આપવાને હક્કદાર બની. આઝાદીની લડતમાં પણ સ્ત્રીઓ જોડાઈ. કેટલીક સ્ત્રીઓ જેલમાં પણ ગઈ. આઝાદીના ૬૫ વર્ષ પછી બંધારણમાં આપે રક્ષણ અને હક્કો માટે સ્ત્રીઓ જાગૃત બની. ઝઝૂમતી થઈ. ૧૯૫૫ માં હિંદુ લગ્નધારો આવ્યો. જેમાં બોધો, શીખા, જૈન તેમજ બધા જ હિંદુઓ માટે એક પત્નીત્વ કાયદો અમલમાં આવ્યો. બીજા તબક્કામાં; લગ્નની વય નક્કી કરવામાં આવી. છોકરીઓ માટે ૧૮ અને છોકરા માટે ૨૧ વર્ષની નક્કી કરવામાં આવ્યા. ૧૯૫૫ ના ધારા હેઠળ પતિ-પત્ની છૂટાછેડા લઈ શકે. જેમાં સ્ત્રીઓ ને બે વધારાના હક્ક આપવામાં આવ્યા. પતિની એક કરતા વધારે પત્ની હોય અને જીવિત હોય બીજું કે પતિ અનૈતિક, બળાત્કાર કે અકુદરતી સંબંધમાં અપરાધી હોય તો સ્ત્રી છૂટાછેડા મેળવી શકે. આ બધી જોગવાઈઓ હોવા છતાં છૂટાછેડા સરળતાથી મળવા મુશ્કેલ છે. કેટલાક કિસ્સામાં પત્ની નિર્ણય લઈ શકે. ભારતના બંધારણી હેઠળ દરેક નાગરિકને પોતાની પસંદગીનો વ્યવસાય કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. ૧૯૫૬ ના કાયદામાં સુધારા અન્વયે કુંવારી, વિધવા કે છૂટાછેડા પામેલી સ્ત્રીસંતાન દત્તક લઈ શકે છે. પતિ સંન્યાસી થઈ જાય તો પણ સ્ત્રી દત્તક લઈ શકે. ૧૯૫૬ નો હિંદુ સગીર પણા અંગે પાંચ વર્ષની અંદરના બાળકોના કિસ્સામાં માતાનો પ્રથમ વાલી તરીકે હક્ક સ્વીકારાયો છે. ભરણપોષણ હક્કના કાયદા અન્વયે સ્ત્રીની પોતાની આવક નથી. તે ખાધા-ખોરાકી નો દાવો માંડી શકે. પરંતુ જો સ્ત્રી વ્યભિચારીણી સાબિત થાય તો તે આ હક્ક ગુમાવે છે. ૧૯૬૧ માં દહેજ પ્રતિબંધક ધારો અમલમાં આવ્યો. ૧૯૮૪ માં ૧૯૬૧ ના કાયદામાં સુધારો કરવામાં આવ્યો બંધારણની કલમ ૩૦૪ બી અને ૩૦૬ દહેજ સંબંધિત સ્ત્રીના અપમૃત્યુ ના કિસ્સામાં ૧૦ વર્ષની જન્મટીપ/મૃત્યુદંડ સુધીની

જોગવાઈ છે. પરંતુ દહેજ પ્રથા વિકરી રહી છે. અપમૃત્યુ જેવા કેસમાં જ એ બહાર આવે છે. સ્ત્રી શિક્ષણના પ્રચાર-પ્રસાર અને કાયદાકીય રક્ષણ છતાં દહેજપ્રથા બરકરાર છે. ૨૦૦૫ માં ઘરેલું હિંસા સામે સ્ત્રીને રક્ષણ આપતો કાયદો ધડાયો ૨૦૦૬ થી અમલ શરૂ થયો. સ્ત્રીઓની ઘરમાં થતી મારજુડ કે માનસિક અત્યાચાર સહન કરે ૧૯૮૩ માં ઈન્ડિયન પીનલ કોડ ૪૯૮-એ હેઠળ નવી કલમ ઉમેરી પતિ અને સગા દ્વારા કૂરતા આચરવામાં આવે તો ફરીયાદ દાખલ કરી શકે. જેને ત્રણ વર્ષની કેદ અને દંડને પાત્ર બને છે.

૧૯૯૦ માં રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગની રચના અંગેનો કાયદો પસાર કર્યો. જે સ્ત્રીઓ શોષણ પ્રત્યેના વિષયો વિશે પ્રચાર અને પ્રકાશનો કર્યો. બળાત્કાર થયેલ હોય એવી સ્ત્રી ને માનસિક અને શારિરિક સ્થિતિ સારી નથી હોતી, જેથી ૧૯૮૩ માં ધ ક્રિમિનલ લો એક્ટ દ્વારા બળાત્કાર ના કિસ્સામાં માધ્યમો દ્વારા પ્રચાર પર બંધી ફરમાવવામાં આવી.

૧૮ વર્ષની નીચેની વયની કન્યાઓની ખરીદી અને વેચાણ પર કાયદાકીય પ્રતિબંધ આવ્યો છે. ૧૯૪૮ ના ફેક્ટરી એક્ટ હેઠળ સ્ત્રીઓને અમુક ચોક્કસ ક્ષેત્રમાં કામ કરવા સામે બંધી ફરમાવી છે. ભારે યંત્રો - ખાણકામ, બીજી કેટલીક કાયદાની કલમ પ્રમાણે સાંજના - ૭-૦૦ થી સવારના ૬-૦૦ વાગ્યા સુધી સત્રીને કામ/નોકરી એ રોકી શકાય નહીં.

૧૯૬૧ ના પ્રસૂતિ લાભધારા હેઠળ પ્રસૂતિ પહેલા અને પછી હાલ ૧૩૫ દિવસની રજા ચાલુ પગારે મળે છે. અને પોતાના બાળકને દૂધ પીવડાવવાની પણ સુવિધા આપવામાં આવે છે.

૧૯૫૧ ના પ્લાન્ટેશન લેબર એક્ટ પ્રમાણે ૧૯૬૬ ના બીડી અને સિગારેટ ના કારખાનામાં પચાસ કરતા વધારે સ્ત્રીઓ કામ કરતી હોય તો તેમણે ધોડિયાધરની સુવિધા પૂરી પાડવાની જવાબદારી રહે છે. ૧૯૭૬ ના કાયદા ધ ઈકવલ રેમ્યુરેશન એક્ટ થકી બંધારણની કલમ ૧૬ અન્વયે રોજગારીમાં લિંગને આધારે કોઈ ભેદભાવ કરી શકાતો નથી. સ્ત્રીઓને સૂરજ અસ્ત થાય પછી ગિરફતાર કરી શકાય નહીં. અને મહિલા જ ગિરફતાર કરી શકે. અને મહિલા જેલમાં જ રાખવાની વ્યવસ્થા કરવી - સ્ત્રીઓને પોતાના પિયરપક્ષની મિલકતમાં જેટલો પુરૂષનો અધિકાર એટલો જ સ્ત્રીનો અધિકાર છે. લગ્ન પછી પિયરની મિલકતમાં સરખી હિસ્સેદારી ધરાવે છે. સ્ત્રીના ચારિત્ર પર આરોપ લગાવવામાં આવેલ ત્યારે સ્ત્રી કોર્ટનો આશરો લઈ શકે આરોપીએ સાક્ષી અને સબુત આપવો પડે. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંગઠન યુનીસેફ દ્વારા એક સર્વે કરાયો તેમાં ૫૦% સ્ત્રીઓ પર પતિ અથવા જીવનસાથી દ્વારા મારપીટ થતી હોય છે. હમણાં પોસ્કો એક્ટ અસ્તિત્વમાં આવ્યો છે. જેમાં કોઈપણ પુરૂષ સ્ત્રીને એકી નજરે કે ખરાબ નજરથી જુએ તો સ્ત્રી એ પુરૂષ પર કેસ કરી શકે અથવા સ્ત્રીના અંગો સાથે એ અડપલાં કરે તો સ્ત્રી કાયદાકીય કાર્યવાહી કરી શકે. આ સમયે બળાત્કાર સામે પણ કાયદાઓ બન્યા છે. પરંતુ એ કાયદામાં સુધારા દાખલ ન કરવાને કારણે બળાત્કારી સગીર વયનો હોય તો એને સજા ઓછી હોય છે. દિલ્હનો ગેગરેપ નો કિસ્સો ચર્ચાસ્પદ બન્યો હતો. અને બળાત્કારીની વય ૧૬ વર્ષ સગીર ગણવામાં આવે એવી સમાજ તરફથી ભૂમ ઉઠી હતી. પરંતુ એ વિધાયક પાસ કરવામાં આવ્યું નહીં. આજે વારંવાર આવી ઘટનાઓ બને ત્યારે આવા કાયદાઓમાં પણ સુધારો લાવવો જરૂરી બને છે. આજે ફિલ્મી દુનિયામાં પણ અભિનેત્રીની સાથે છુ યવહાર થતો જોવા મળે છે. અહીંયા પણ સ્ત્રીઓનું શોષણ કરવામાં આવે છે.

૭. સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પરિબળોનો ફાળો

સ્ત્રીઓની પરિસ્થિતિ વિશે આપણે કેટલાક સાંસ્કૃતિક પરિબળોની ચર્ચા કરવી રહી. આ પરિબળોએ પણ સ્ત્રીઓની ગરિમાને નુકશાન પહોંચાડ્યું છે. પર્દાપ્રથાને લીધે પછી સ્ત્રીની પુરૂષ કરતા નીચી બતાવવાનો પ્રયત્ન થયો છે. આ પ્રથા ઉંચા વર્ગમાં પ્રચલિત હતી. તેને લીધે માન અને આદરથી જોતા હતા પરંતુ નીચલી કક્ષામાં સ્ત્રીઓ ગરીબ હતી. એટલે એમણે ધૂંધટ કે પર્દાપ્રથાનું ત્યાં ચાલવું ન હતું. આ સ્ત્રીઓ જો આ પ્રથા અપનાવે તો આ સ્ત્રીઓ કામ કરી શકે નહીં. આ સ્ત્રીઓ મજુરી કરીને પોતાનું પેટીયું રળતી હતી. બીજું કે સ્ત્રી ૧૮ વર્ષ પહેલા માસિક ધર્મમાં આવે છે. આ સમયે દરેક સમાજમાં જુદા જુદા નિયમો પ્રવર્તતા હતાં. એ સ્ત્રી એક ઘરના ખૂણામાં રહે અને કપડા એના વાસણ બધું જ અલગ હતું અને એ સ્ત્રીને ઘરની કોઈ પણ ચીજ અડવા દેવામાં આવતી ન હતી. સ્ત્રી બાળકને જન્મ આપે પછી પણ સ્ત્રી અમુક મહિના સુધી એકલી એક ઘરના ખૂણામાં રહેતી. એમની સાથે

અછૂત જેવો વ્યવહાર કરવામાં આવતો હતો. લગ્ન પહેલા સ્ત્રી કુંવારી છે કે નહીં એ સ્ત્રીએ કોઈ અન્ય પુરૂષો સાથે સંબંધ તો બનાવ્યો નથી. એવી પુરૂષ તરફથી અપેક્ષા હોય. પરંતુ પુરૂષે કુંવારાપણની કોઈ કસોટીમાંથી પસાર થવું પડતું નથી. દા.ત. રામાયણમાં સતી સીતાએ પણ અગ્નિ પરીક્ષા આપવી પડી હતી. હંમેશા પુરૂષ સુંદર સ્ત્રીઓને સૌથી વધારે પસંદ કરે છે. વિવિધ કંપની પોતાની ચીજવસ્તુ વેચવા માટે સેલીબ્રિટીનો ઉપયોગ કરે છે. સૌંદર્ય પ્રસાધનના સાધનો વેચવા માટે પણ એનો ઉપયોગ થાય છે. આમ પણ સ્ત્રીઓની વાસ્તવિક સુંદરતા માટે શરીરના અંગ ઉપાંગો દ્વારા નહિ પરંતુ એમાં તો શ્રમ અને સંઘર્ષ હોય છે. આજે ફિલ્મી અભિનેત્રી દિશાપટણી એક એવા ડ્રેસમાં આવી હતી એના બોયફ્રેન્ડ નજીકથી જોવાનો પ્રયાસ કરોત હતો તો એવા અંગો તરફ જ પુરૂષની નજર શા માટે જાય છે. હિંદુ સંસ્કૃતિ એવી છે કે જેમાં સ્ત્રી પોતાના પતિ-બેટા અને ઘરના સભ્યો માટે વ્રત અને ઉપવાસ કરે છે. ક્યારેક એવું સાંભળ્યું કે પુરૂષ પોતાના બાળકો કે પત્ની માટે વ્રત-ઉપવાસ કર્યા. પરંતુ આ એક પ્રકારની ગુલામીનું જ લક્ષણ છે. સ્ત્રીના દરેક અંગને પુરૂષે ઘરેણાથી હથકડી પહેરાવી દીધી છે. સ્ત્રી તો આ આભુષણ સમ્માન, સુંદરતા અને ગર્વથી પહેરે છે. દા.ત. આજ ઘરેલું અંગડી પૂરૂષને આપવામાં આવે તો ? સ્ત્રીને માથામાં સિંદુર અને મંગલસૂત્ર પુરૂષ પહેરાવે છે. જે પરિણિત સ્ત્રીની નીશાની છે. પુરૂષ પરિણિત છે એનું કોઈ પ્રતીક છે ખરું ? આજે પરિણિત પુરૂષો બહાર અપરિણિત હોવાના દાવા કરે છે બધા જ સમાજ- ધર્મમાં વંશને આગળ વધારવા પુત્રને મહત્વ અપાય છે. પરંતુ સ્ત્રી વગર વંશ આગળ કેવી રીતે વધારી શકાય. એટલે ઘણીવાર તો ચાર પુત્રીઓ થયા પછી પુત્રની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. પરંતુ હવે આ ખ્યાલ થોડો બદલાયો છે. પરંતુ આધુનિક યુગમાં મશીનો શોધાવને લીધે સ્ત્રીને ગર્ભમાં જ મારી નાખવામાં આવે છે. શું પુત્રી કુળદિપક ન બની શકે ? ક્રિયાકાંડ ટિકરી ન કરી શકે ? હવે તો સ્મશાનમાં ચિતારે આગ પણ ટિકરીઓ આપવે છે. સ્ત્રી જ્યારે લગ્ન કરે અને સાસરે આવ્યા પછી તરત જ એના નામની પાછળ એના પતિનું નામ લખાવવામાં આવે છે. શા માટે સ્ત્રીઓ પોતાના પિતાનું નામ શા માટે રાખી ન શકાય ? આજે ફિલ્મ ક્ષેત્રની અભિનેત્રીઓએ પોતાની સરનેમ ઐશ્વર્યરાય બચ્ચન, કરિશ્માકપૂર ખાન આજે એ પણ જોવામાં આવે છે કે સ્ત્રી પોતાના બાળકના નામની પાછળની માતાનું નામ લખાવી શકે. સ્ત્રી વિધવા બને ત્યારે એના વસ્ત્રો - રહેવા- ખાવા- પીવાની વ્યવસ્થા અલગ છે. તો એ ફરી પાછા વિવાહ કરી શકતી નથી. પરંતુ રાજારામ મોહનરાયના સમયમાં એ ચળવળ ચાલી અને વિધવા વિવાહ કરી શકી પરંતુ પુરૂષ વિધુર હોય તો એના માટે આવી વ્યવસ્થા હોય શકે ખરી ? આજે આવી સંસ્કૃતિ કોઈ ધર્મમાં નથી. છતાં વૃંદાવન, હરિદ્રાર જેવા ધાર્મિક સ્થાનો પર વિધવા પોતાનું જીવન વ્યતીત કરી રહી છે. આજે દેશમાં ૮% મહિલા વિધવા છે. એટલે કે ૩ કરોડ, લંડનમાં ૧૯૯૭ માં વિધવાઓને સહાય માટે લુમ્બા ટ્રસ્ટ બનાવ્યું છે. ટ્રસ્ટના અધ્યક્ષ ટોની બ્લેચરના પત્ની ચેરી બ્લેચર તેમણે ૨૩ જૂન આંતરરાષ્ટ્રીય વિધવા દિવસના રૂપમાં મનાવવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓને હંમેશા ઘરની જવાબદારીઓ સોંપી દેવામાં આવે. સ્ત્રી-પુરૂષ બંને નોકરી પરથી ઘરે સાથે આવે રસોઈ, સાફ-સફાઈના કામમાં જાતેરાય જાય. પુરૂષ આરામ કરે, ટી.વી. જુએ, પુરૂષ બહારના કામ કરે સ્ત્રી ઘરની અંદરના કામે કરે આ પરંપરા પણ અત્યંત અન્યાયપૂર્ણ છે. જે દુર થવી જોઈએ. ધર્મ કોઈપણ હોય એમણે સ્ત્રીને પુરુષથી નીચલી કક્ષાની જ બતાવી છે. પરંતુ આ બનાવનાર પણ એક પુરૂષ જ છે. હિંદુ ધર્મમાં મનુમહારાજે એવું કહ્યું કે સ્ત્રી બાળપણમાં માતા-પિતા પર યુવાનીમાં પતિ પર અને બુઢાપામાં પોતાના પુત્ર ઉપર આધારા રાખવો જોઈએ. કુરાનમાં પણ પતિનો પત્ની પર અધીકાર છે. સ્ત્રીનો ગુણ રડવાનો છે. સ્વભાવિક છે. સ્ત્રી ઋજુ અને નરમ સ્વભાવની છે. પરંતુ પુરૂષોનો ગુણ રડવાનો નથી જો એ રડશે તો તેની કમજોરી દેખાય આવશે અને સત્રી પુરૂષથી કરશે નહીં. મહાદેવીની રચના માં પણ આ બાબત જોવા મળી છે. ઘરની સ્ત્રીને પરજીવી કહેવામાં આવે છે. એ પતિની છાયા બનીને જીવી શકે નહીં તો એમનું જીવવાનું કઠિન બની જાય છે.

સામાજિક માળખામાં સ્ત્રીની ભાગીદારી પુરૂષ જેટલી જ આવશ્યક છે. સૃષ્ટીના સર્જન અને સંચાલન સ્ત્રી વગર સંભવ નથી. સ્ત્રીનું જે માંનું સ્વરૂપ પ્રકૃતિનું અનમોલ વરદાન છે. સ્ત્રીએ એવા શ્રેષ્ઠ માનવરત્નો સમાજને આપ્યા છે. તેવા નામ આજે પણ અમર છે. જ્યારે જ્યારે સ્ત્રીને ગૃહ સ્વામીની, ગૃહ લક્ષ્મી, કુલમાતાના રૂપનાં જે આદર આપ્યો છે. ત્યારે ત્યારે ભારતનું નામ વિશ્વમાં ગુંજ્યું છે. જ્યાં સ્ત્રીની પૂજા થાય છે. ત્યાં દેવતા વાસ કરે છે, ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સ્ત્રીને દેવી જેવી માનવામાં આવે છે. આપણા વેદ, પુરાણ, ધર્મગ્રંથ બધામાં જ સ્ત્રીને સરખ સ્થાન આપવામાં આવે છે. ત્રેતાયુગમાં પણ સ્ત્રીઓનું મહત્વ આપવામાં આવ્યું હતું. રામાયણનજ નારીપાત્ર સ્થિતિ સન્માનીય હતી. કોઈપણ ધાર્મિક કાર્ય સ્ત્રી વગર અધુરું માનવામાં આવતું. સતયુગમાં

સ્ત્રીને પુરુષ જેટલું જ સરખા અધિકાર મળ્યા હતાં. ધણી સ્ત્રીઓ તો જ્ઞાન અને ભક્તિની દ્રષ્ટિએ પુરુષો કરતાં પણ આગળ હતી. આર્ય સંસ્કૃતિમાં સ્ત્રીને સમાનતાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો. સ્ત્રી સમાજમાં પ્રત્યેક ધાર્મિક, સામાજિક, એવા જુદા જુદા અનુષ્ઠાનમાં પુરુષ સાથે બરાબરનો ભાગ લેતી હતી. કેટલીકવાર તો જરૂર પડે ત્યારે પુરુષને માર્ગદર્શન પણ આપતી, મૌર્યયુગમાં પણ સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર અને ખુશ હતી. સ્ત્રી પર અત્યાચાર કરનારને કઠોર દંડ આપવામાં આવતો હતો. કોઈ સ્ત્રીની હત્યા કરવી એ બ્રામણની હત્યા બરાબર માનવામાં આવતી હતી. ગુપ્તકાળમાં બધી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સારી હતી. સંમ્પન કુટુંબની કન્યઓને સાહિત્ય અને સાંસ્કૃતિક શિક્ષણ આપવામાં આવતી હતી. જ્યારે પુરુષ ખાદ્યસામગ્રી મેળવવામાં કામમાં વ્યસ્ત રહેતા હતાં. ત્યારે સ્ત્રી સમાજની વ્યવસ્થા, ઘરનું સંચાલન, બાળકોને સભ્યતા, સંસ્કાર આપવાનું કામ કરતી હતી. મધ્યમકાલમાં પણ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સમ્માનજનક હતી. પરંતુ વિદેશી આક્રમણકારીઓ દેશમાં પ્રવેશ્યા ત્યારથી સ્ત્રીને પર્દામાં રાખવા લાગ્યા. એમને અપાતું શિક્ષણ પણ બંધ કરવામાં આવ્યું. તે ઘરની ચાર દિવાલોની અંદર કેદ કરી દેવામાં આવી. આ સ્થિતિને સમાજે ધીરે ધીરે ધર્મનું નામ આપીને સ્ત્રીજીવન દુઃખી બનાવી દીધું એ સમયે બહુપત્ની પ્રથા, જાતીય થોપણીની કુપ્રથાની શરૂઆત થઈ ગઈ તી. બાળવિવાહ, સતીપ્રથા, અને વિધવા વિવાહ પર રોક લગાવી દીધી, વિધવા પુનઃલગ્ન કરી શકતી ન હતી. એમને ધાર્મિક રૂઢિઓમાં બાંધીને એમનું જીવન કષ્ટપદ બનાવી દીધું, સ્ત્રીઓને શિક્ષણ, આર્થિક તથા રાજ નિતિમાં કોઈ અધિકાર ન હોત. આ સમયે સ્ત્રીઓની દયનીય હાલત ને કારણે ભારતીય સમાજનું પતન થવા જઈ રહ્યું હતું. સ્વામી વિવેકાનંદે કહ્યું કે, મને ૫૦૦ યુવાનો આપો તો રાષ્ટ્રને એક વર્ષમાં બદલી નાંખીશ પરંતુ મને ૫૦ સ્ત્રીઓ આપો તો થોડા મહિનામાં દેશને બદલી નાંખીશ. સમાજ સુધારક રાજારામ મોહનરાય સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવા ઘણાં પ્રયત્નો કર્યા. ૧૮૨૯ માં કાયદા દ્વારા સતીપ્રથા પર રોક લગાવ્યો અને ૧૮૫૬ માં વિધવા વિવાહ કાયદો બનાવવામાં આવ્યો. વિદેશીઓ જ્યારે આપણો દેશ છોડીને ગયા ત્યારે સ્ત્રીઓ પુરુષો સાથે કામ કરતી હોવા છતાં એનું મહત્વ રહ્યું ન હતું.

મહાત્મા ગાંધી યંત્ર ઈન્ડિયામાં લખ્યું હતું કે અમારી અભાગી બહેનોને પુરુષોએ પોતાની હવશ માટે વેચી દીધી છે. પુરુષોએ જે કાનૂન બનાવ્યા જેમાં મહિલાઓને અપમાનજનક સ્થિતિમાં મૂકી છે. એવા નિયમો કાનૂન માટે ભયાનક દંડ ભરવો પડશે. સ્વાતંત્ર્યની લડતમાં સ્ત્રીઓએ પોતાનો ફાળો આપ્યો છે. સ્વાશ્રયી કામદાર મહિલા સંઘ દ્વારા પણ સ્ત્રીઓના સર્વાંગી વિકાસ માટે પ્રયાસ કર્યો. સ્ત્રીને આર્થિક દ્રષ્ટિએ આત્મનિર્ભર બનાવવાનો ઉદ્દેશ હતો. આ સેવા સંસ્થામાં મહિલા જ સભ્ય બની શકે. આજે મહિલા સદસ્યોની સંખ્યા ૪૬૦૧૬ છે.

આજની સ્ત્રી એ સમન્વયમાં વિશ્વાસ કરે છે. તે ભૂતકાળ, વર્તમાન અને ભવિષ્ય આ ત્રણેય કાળની સાથે જીવવાની સમજ રાખે છે. આજે મિડિયા દ્વારા સુહાગરાત સ્ત્રીનાં ગુપ્તો ભાગો, યૌવનો ભરપૂર આનંદ આપવાનો દાવો કરવાવાળી ફિલ્મો સમાજને ગેરમાર્ગે દોરે છે. તો આનો વિરુદ્ધ સમાજ કરે તો જ સ્ત્રીઓની ગરિમા જળવાશે. આજે સ્ત્રી પર બળાત્કાર કરવામાં આવે તે સ્ત્રીનું નામ અને ચહેરો આપવામાં આવતો નથી. આજે આપણે એ પણ ભુલવું ન જોઈએ કે દંગલની બે બહેનો ગીતા ફોગટ જેના પિતાએ દિકરીને કુતી માટે તૈયાર કરી. હમણાં ઈન્ડિયન આઈડલ શો આવે છે. જેમાં માન્યા નારંગ નામની યુવતીને એ સ્ટેજ સુધી પહોંચાડવામાં એનો પતિ અને એનાં સાસરાવાળાનો સંપૂર્ણ સહકાર એને મળ્યો છે. એવો જ ટી.વી. પર આવતો શો ક્રાઈમ પેટ્રોલ અને સાધવાન ઈન્ડિયામાં સ્ત્રી જે દેહ વ્યાપારમાં સંપડાય છે એને કેવી રીતે બહાર નીકળવું એવો સારો મેસેજ સમાજને આપે છે. ૮મી માર્ચ આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિવસ તરીકે ઉજવવામાં આવે છે. આ સ્ત્રીઓની સ્થિતિમાં સુધારો લાવવા સ્ત્રી શિક્ષણનાં પ્રમાણમાં વધારો કરવાનો છે. આજે સ્ત્રી અભ્યાસો ઘણાં થયા પરંતુ આ અભ્યાસનો હેતુ તો શોષણ અને અત્યાચારરહિત સમાજ રચનાને પુરસ્કૃત કરવાનો છે. આજે વિશ્વનાં તમામ દેશોમાં સ્ત્રી અભ્યાસ નું મહત્વ વધી રહ્યું છે. નવી પદ્ધતિ, નવા સંશોધનો વડે લોકોનો સાચો ઈતિહાસ બહાર લાવી લોકોનું સમાજમાં સારું અને યોગ્ય સ્થાન દર્શાવવાનો હેતુ છે. આપણા સમાજમાં નારીવાદનાં ખોટા ખ્યાલો પ્રવર્તે છે. નારીવાદનો ચોક્કસ ખ્યાલ આપવો અધરો છે. કારણકે તે ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક વાસ્તવિકતા પર અને લોકોની જાગૃત્તિ અને સમાજની કક્ષા પર આધાર રાખે છે. ટૂંકમાં, આજે નારીવાદ એટલે ઘરમાં તેમજ ઘરની બહાર સ્ત્રીઓની સમાનતા, ગૌરવ અને પોતાના શરીર, જીવન પર કાબૂ અંગેની પસંદગીની સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ માટેની લડત.

બંધારણીય જોગવાઈઓ વડે તેમજ કેટલા કાયદાઓ વડે ટેકો આપીને સ્ત્રીઓનો દરજ્જો ઊંચો લાવવાના પ્રયાસો થયા છે. સ્ત્રીઓ પોતાના અધિકારો મેળવવા આગળ આવી છે. આઝાદીનાં ૫૦ વર્ષ પછી બંધારણમાં આપેલા હક્ક અને રક્ષણ માટે સ્ત્રીઓ જાગૃત બની છે. સ્ત્રીના દરજ્જામાં વધારો લાવવાના સાધન તરીકે શિક્ષણ નો ઉપયોગ કર્યો. સ્ત્રી શિક્ષણમાં વધારો કરવાની શરૂઆત ૨૦મી સદીનાં શરૂઆતથી જ થઈ ગઈ. ૧૯૭૫ ને આંતરરાષ્ટ્રીય ભુમિકા પર મહિલા વર્ષ તરીકે મનાવવામાં આવ્યું ત્યારથી સ્ત્રી વિષયક અભ્યાસનો નવો યુગ શરૂ થયો. જેની શરૂઆત મેક્સિકોમાં યોજાયેલી આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદથી થઈ.

સંદર્ભસૂચિ

૧. શાહ, કલ્પના સ્ત્રીનો બદલાતો દરજ્જો અને ભૂમિકા
૨. રાજોરિયા, શોધા મહિલા ઓર કાનૂન
૩. શર્મા, રમા અને એમ. કે. મિશ્રા ભારતીય નારી